

Dohnányi unokaöccse Doráti Antalról

Dohnányi Ernő családjában meglepően sok a karmester: Christoph az unokája, a Tévé karmesterversenye révén nálunk is ismertté vált Oliver valamilyen oldalági leszármazott. S lám, Doráti is, bár inkább szegről-végről. Édesanyja a nagy Dohnányi sógornője volt, első feleségének Kunwald Elzának testvére. A gyermek és ifjú Antal nem valami sokat élvezhetett a hírneves nagybácsiból, mivel az születésekor (1906) már Berlinben élt, első házassága csakhamar felbomlott s memoárjaiban Doráti a két család kölcsönös, tartós ellenségeskedéséről ír (Egy élet muzsikája. Zeneműkiadó, 1980).

Mindazonáltal zene vette körül már csecsemő korától a Deutsch Antalnak anyakönyvezett trónörökös. A papa az Operaház és a Filharmonikusok 2. hegedű szolamában működött, a mama zongorázott – ez elengedhetetlen része volt anno a jó polgári neveletésnek. A fiú szépen haladt zongorában, összhangzattant Weinernél tanult magánúton. Alig múlt 15 éves, amikor a felvételi vizsgáin igen szigorú Kodály 1921-ben felvette zeneszerzés osztályába a rövidnadrágos gimnazistát, a fasori Evangélikus Fiúgimnázium – becenevén zseniképző – diákját. Zongora főtárgy Székely Arnoldnál, ki oly sok kiválóságot tanított Fischer Annietól Solti Györgyig. 1925-ben nyomtatásba adta Kodály, hogy technikai tanulmányaival késznek minősíti Dorátit. Igaz, hozzátette: annyira, amennyire késznek, de tőle ezzel a szűkítéssel együtt is maximális dicséret volt e minősítés. A zeneszerzés-stúdió utolsó tanévében valami kevés vezénylésre is tanították a növendékeket, de ettől senki nem lett karmester Magyarországon.

1923 novemberében, Bartók Táncszvitjének ősbemutatóján Doráti játszotta a cseleszta-szólamot. Gondolom, édesapja ajánlotta Dohnányinak, a Filharmonikusok elnökének, közreműködőnek a Pest, Buda, Óbuda egyesülése fél évszázados jubileumán rendezett hangverseny-

re. Rá két évre már kukta az Operaházban. Volontőr, vagyis fizetés nélküli korrepetitor, aki csak akkor látott némi pénzt, ha a színpalack mögötti kórust, zenekart vezényelte, vagy zongorázott a zenekari árokban. Ez utóbbival aratta első sikerét is. „... a zongoraszólamban Deutsch Antal korrepetitor finom játékáról is elismeréssel kell megemlékezni.” – írta a Petruska operaházi bemutatója után Péterfi István (Magyar Hírlap, 1926. december 12.) Esméletlenül nehéz ám Stravinsky zongoraszólam. Büszkén emlegette Ferencsik János, hogy azt ő örökölte Dorátitól. Utóbb a dalszínház abszolút virtuóz korrepetitoraira bízta a

feladatot: Petri Endrére (1949), Fellegi Ádámmra (1968).

Mindössze 23-éves a korrepetitor, amikor 1929 márciusában a félamatőr Székesfővárosi Zenekar tehetségvédelmi hangversenyét vezényli a Vigadóban. Doráti önálló műsorszám a nürnbergi mesterdalmnokok nyitánya, majd három versenymű kíséretét látja el (Liszt Esz-dúr zongoraverseny, Mendelssohn Zongoraverseny, Pierné Hárfaverseny). Sok csillogásra alkalmat nem kínáló igényes feladat.

Hanem vezénylésről, rendszeres karmesteri feladatról szó sem esett akkortájt,

sem Operában, sem hangversenyteremben. Hagyományosan nem tudtuk megtartani karmestertehetségeink többségét. A 19. században végülis itt hagyott Nikisch Artur, Richter János, a cár udvari karmestere lett Szentpétervárott Auer Lipót. Követte a múlt században Reiner Frigyes, Sebestyén György, Szenkár Jenő, Amerikában vált karmesterré Ormándy, ott kötött ki Széll György (a névsor végtelen). Különös helyzet alakult ki a 20-as évekre. Magyar karmesterben egyszerre volt hiány (itthon) és pazarló bőség (külföldön). A hiányt import fedezte. Az Operában visszaterő vendégként vezényelt Fritz Busch a drezdai, Kleiber a berlini operaház főzeneigazgatója, Bruno Walter, Franz Schalk a bécsi Ringoper igazgatója, Londonból Beecham, stb. Busch hívta Drezdába Dorátit. Nem karmesternek, nem korrepetitornak, művészeti helyettesnek, talán titkárnak 1928-ban. Rá egy évre már egy vesztfáliai kisváros, Münster színházának egyetlen operakarmestere, s maradt még 1932-ben Berlinben kamarazenekart alakított s vezényelt. Hitler elől azután vándorútra kényszerült 1933-ban.

Budapestén kétszer vezényelte a Filharmonikusokat: 1932. március 21-én, majd 1933. január 16-án. Mindkétszer úgynevezett rendkívüli hangversenyt dirigált a Zenekadémián, az előkelő bérleti ciklusban nem merték felléptetni a nálunk pálcásan szinte ismeretlen fiatalembert. Mindkét alkalommal választott Bartók-művet (Két kép 1932, Tánc-szvit 1933). Fogadtatása távolról sem volt egyértelmű. „A termet megtöltő nagyszámú közönség szeretettel fogadta temperamentumos, ügyeskező fiatal muzikusunkat, aki máris sikerrel élte bele magát hatásos pózokba.” (Tóth Aladár, Pesti Napló 1932. március 22.). *Kitűnő kézmozdulatokhoz biztos zenekari ösztön járul nála: együtt érez a zenészekkel és tudja, hol és mikor kell őket szabadon engedni..., játszani hagyni. Aki Bartók Béla »Tánc-szvit«-jét kívülről meri és tudja vezényelni, s ilyen fölényesen birkózik meg a mű kényes és sűrű taktusváltásaival, az bebizonyította, hogy a karmesterség technikai igényeinek megfelel. Az elmúlt évben szóvá tettük, hogy ... meglepő technikai érettsége még egyoldalú, mert művészi elképzelései még nem tartanak lépést mesterségbeli fölkészültségével. Ez a helyzet még most is fennáll;*

a Tánc-szvit ritornelljeiből hiányzott a poézis és az előadás inkább az előírások pontos betartásával, mint a témák kellő megvilágításával keltett figyelmet.” (Jemnitz Sándor, Népszava, 1933. január 18.) – Dorátit hallgatva a Jemnitzéhez hasonló benyomásaim voltak Dorátiról elég hosszú időn át.

De itt meg kell állnom egy percre. Doráti 1933-ban nem tudhatta, vezényli-e Bartók Tánc-szvitjét másodsor is. Akkoriban még nem is volt követelmény a partitúra nélküli dirigálás. Bizonyítani persze nem tudom, csupán valószínűsíteni, hogy ő volt a világon az első karmester, aki Bartókot fejből tudta, nagyon bonyolult ritmikájával egyetemben. (Éles kontrasztként említem: Klemperer, kinek fejében volt az egész zenetörténet partitúrája, olyannyira, hogy egyszer 70 oldalakat lapozott a majd' öt órás Nürnbergi mesterdalnokok kottájában, 1948-ban, Bartók Hegedűversenyének vezénylésekor, lévén közel két méternyi magas, derekszögben hajlott a hangjegyek fölé.)

1933-ban Párizsban kötött ki, ahol persze senki muzikus nem ismerte. Német vezetéknevét valószínűleg ekkor cserélte Doráti-ra, nehogy az bárkit is a „Reich”-ra emlékeztessen. Hanem arra életfogytiglan kényesen ügyelt, hogy plakáton, műsorlapon, hanglemezborítón magyar helyesírással, ékezetes á-val nyomtassák s ugyanígy őrizte keresztnevét is, Antalból nem lett Anton, sem Antoin. Egy híján hat évtizedet töltött el világpolgárként, kényesen megőrizve anyanyelvének épségét. Választékosan írt, nagy szókincs birtokában gyönyörűen beszélt magyarul.

Vagy tíz évre gályarab lett belőle, meg gyógypedagógus. Karmesterének hívta a Monte Carlo telephellyel működő, világjáró Orosz Balett. Táncosok kíséretét vezetni eleve hálátlan feladat, mert a nagyérdemű nem zenehallgatás végett megy be a színházba, és legfeljebb azt veszi észre, ha valami nagy gáz van a zenekari árokban. Doráti, aki Budapesten Beethoven VII.-jét, Strauss Don Juan-ját vezényelte, vállalta ezt a teljesen alárendelt szerepkört – és ezenközben elképesztően megtanulta a szakmát. Jellemző, hogy Norman Lebrecht, aki „Maestro!” című könyvében (Európa, 2001.) mámoros örömmel gyalázza a legnagyobb karmes-

tereket akár ötven oldalon át, Dorátiról semmi negatívum nem tud, bármennyit működött is Angliában; így hát épp, csak említi, mit tanultak tőle mások.

Turnézó balettegyüttesek ma jellemzően hangszalagon viszik magukkal a talpalávalót, mert zenekar utaztatása messze meghaladná a pénzügyi lehetőségeket. Zenész – a karmesteren kívül – a 30-as években sem kelt útra, helyben toboroztak ennyi-annyi hangszerest a rendszeres zenekari foglalkozással le nem kötött lézengők közül. Malacbandákból kellett Dorátinak minimális próbaszámmal valamilyen elfogadható szimfonikus hangzást teremtenie. Még annak is ki volt téve, hogy a turnét rendező impresszárió önkényesen csökkentette a zenészek létszámát, ha a látogatottság és ennek függvényében a bevétel nem érte el a remélt szintet. Gyógypedagógussá kellett válnia ahhoz, hogy ilyen áldatlan viszonyok között produkciót hozzon létre gályarabként, mert ugyan kit érdekel balett közben, hogy miféle hangok érkeznek a színpad tövéből.

*

(Közbevetőleg beszélem el, mint hallottam Párizsban, 1975 októberében gyógypedagógiai idomításban nem részesülő malacbandoid hagni-zenekart, a zenetörténeti nevet viselő patinás Orchestre Colonne-t. Schumann IV. szimfóniáját és Bartók húros-ütőhangszerekre írt Zenéjét a jónévű Pierre Dervaux vezényletével az Erkel-Színháznál jóval nagyobb nézőterű Châtelet Színházban, ahol alig lézengett néhány száz főnyi közönség. Hamar megértettem az érdektelenség okát. Schumannt gyakorlatilag lapról olvasva adták elő, a Bartók-mű munkában volt talán egy órányit. Édouard Colonne, a nagyszerű alapító karmester bizonyára sebesen forgott a sírjában, miközben én értetlenül fogadtam a hangzavart. Aztán megtudtam: A Colonna, Lamoureux, Padeloup – csupa jelentékeny dirigens! – nevét viselő zenekar vasárnaponként szerepel, más-más helyszínen, azonos 3/4 hat órai időponttal. Tagjai egész héten zenés színházakban – operett, mulató – húzzák és fújják este, napközben filmzene-studiókban és hasonló helyeken. Vasárnap pedig a délutáni és esti színházi előadás között előkészületek nélkül átugranak hangversenyezni. Innen az egyöntetű koraesti

kezdés, hogy időben odaérjenek a 9 órai kezdéssel működő anyaszínházukba.

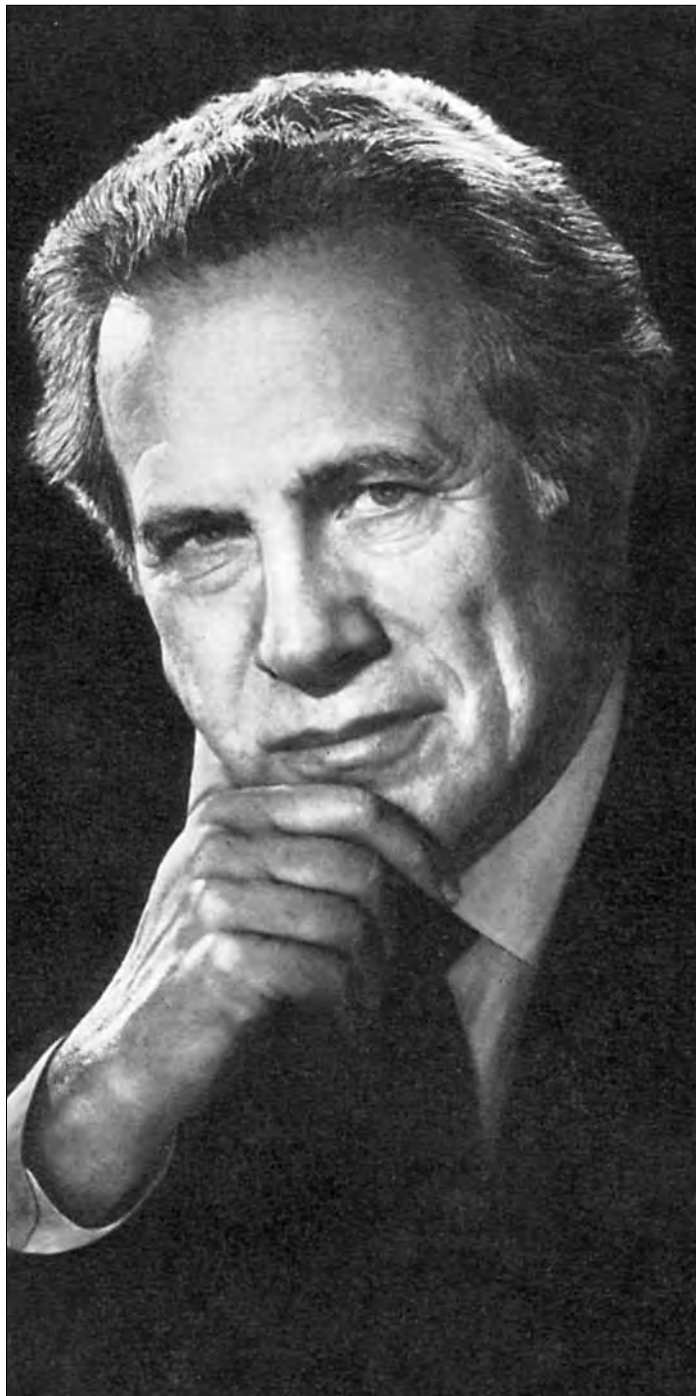
(Visszaemlékeztem erre a feledhető „élményre”; a Doráti-émlékiratok olvasásakor megértettem, miféle munkát jelenthetett a szinte semmi zenekari kultúrával nem rendelkező Ausztráliában napok alatt használható szimfonikus együttest fagragni.)

Intermezzo interrotto (Bartók: Concerto, 2. tétel). Bartók 1940 őszén, Doráti valamivel korábban, az akkor már Balanchine – eredeti nevén grúz Balancsidavze – karmestereként, az éppen aktuális Orosz Balett-tel érkezett Amerikába. Személyes ismeretségekapszolat Bartókkal addig nem volt.

Valami bűvópatak-összeköttetés csordogált azért. Bartók 1906. november 7-én Saint-Saëns II. zongoraversenyét játszotta a Filharmonikusokkal. Másnap Gruber Emma, a majdani Kodályné így írt Bartók Bélának: „... még *Deutsch Sándor* (hegedűs) is, *Dohnányi sógora*, *kinek Ernőn kívül még egy pianista sem tetszett, magán kívül volt elragadtatásul*”. A kis Tóni – meghitt barátai utóbb is így hívták, legfeljebb ékezet nélkül Toni-nak – persze még pólyában ficánkolt akkor. De mindössze 5 évesen már a Gyermeknek-füzetekből zongorázott. Alighanem ő volt az első kisgyerek, aki – 1911-ben – Bartók-muzsikán tanulta hangszerét. Amúgy még évtizedekig nem tanították zeneiskolák ezeket az új hangú instruktív darabokat. Hozzá kell tennem, hogy Deutsch Sándor, Doráti-apuka, Bartók zenéjéből semmit nem fogadott el, nem is értett.

A zeneszerző nem hallotta Doráti korai budapesti hangversenyait. A Két kép elő-

adásának idején (1932) az arab zene kongresszusán tartózkodott Kairóban, a Tánc-szvitre (1933) nem ment el. Talán nem is tudta, hogy a münsteri opera karmestere korábban műsorra tűzte a Kék-szakállút.

Hanem első amerikai éveiben Doráti szoros barátságot kötött Yehudi Menuhinnal. Zongorázott neki Bartókot bőven, mígnem a hegedűs-fenomén Bartók legnagyobb megelégedésére eljátszotta az I. hegedű-zongora szonátát, a „nagy” hegedűversenyt és új művet kért a

nagybetegtől. Bartók Szólószonátája soha nem készül el, ha Doráti nem teremt kapcsolatot a zeneszerző és a hegedűművész között. A segítséget-alamizsnát el nem fogadó Bartók súlyos anyagi gondjait enyhítette az új kompozíciókért Menuhin által felajánlott 500 dollár (értéke ma több, mint 10 000 dollár, az infláció nem magyar szabadalom!).

Menuhin, akárcsak Doráti, elkötelezettje lett Bartók zenéjének. 1945 augusztusában Los Angeles hatalmas szabadtéri koncert-„termében” (Hollywood Bowl) úgy 18 000 főnyi Bartók hívőnek adták elő a Hegedűversenyt!

Különös, mondhatnám egyedi pályáiv, hogy Doráti színházi emberként kezdte (opera: Budapest, Drezda, Münster, majd az Orosz Balett – összesen húsz év az életéből), de 1945-től 1988-ban bekövetkezett haláláig jellemzően hangversenydirigens volt. Ugyan be-betért operaházakba (Covent Garden, Ybl-palota, Római Operaház stb.), de munkakönyvét, ha volt, ha lett volna egyáltalán, szimfonikus együttesek őrizték.

Két zenekart alapított (Dallas, 1945, Philharmonia Hungarica 1956/57, vezető karmestere a Minneapolisi Szimfonikusoknak, a BBC zenekarának, a Stockholmi Filharmonikusoknak, a Washingtoni Nemzeti Zenekarnak, végül Londonban a Royal Philharmonic Orchestra-nak. Ez volt utolsó stabil „munkahelye”. Pedig nem volt vándormadár-típus. Alapelve volt, el is mondta, amikor megkérdeztem tőle, e sok váltás okát: A karmester addig maradjon egyazon együttesnél, amíg van új mondanivalója a muzsikusk számára és amazok is tudnak dirigensüknek újat mondani. Elretentő példának említette Ormándy Jenő művészi alkonyát. Ő 42 esztendeig vezette a Philadelphiai Szimfonikusokat, muzikusai már kopott műemlékként kezelték működésének utolsó, nem éppen rövid periódusában.

A Dallas Symphony valóságos „zöldmezős beruházás” volt. Doráti e gazdag nagyvárosban mindössze 15 minőségi munkára alkalmas muzsikust talált, a többieket egész Amerikából – vagyis az USA-ból – toborozta. Utóbb ő szerződtette zenekarába szólócsellistának Starker Jánost, kinek első emigrációs éveiben, mielőtt szólólista-karrierje felívelt, égető szüksége volt biztos egzisztenciára. 1946-ban a Hány-szvit karmestereként vendégül látta rajongásig szeretett egykori tanárát, Kodály Zoltánt. Verdi Requiemjének férfiszólóit Doráti vezényletével Carelli Gábor, a New York-i és Székely Mihály a budapesti magyar énekelte Dallasban, majd 1948 júniusában a Károlyi-kertben, szintén Dorátival, Budapesten is.

Minneapolis igazi salto mortale volt, mivel Dmitri Mitropoulos utódául hívták, s kora egyik legnagyobb karmesterének nyomdokaiba kellett lépnie. Mindazonáltal 11 évadon át volt Dorátinak mondanivalója második zenekara és Minneapolis elkényeztetett közönsége számára.

Abban az időben (Dallas) az amerikai zenekarok menedzserei rabszolga-szerződéssel láncolták a dobogóhoz karmestereiket. Évad közben semmi turné! Igaz, maga az utazás is hosszadalmas volt, míg a kontinenseket hajók kapcsolták össze. Abban a szisztémában teljesen kizárt volt, ami ma mindennapos gyakorlat; például Baremboim, ha 30 évvel korábban születik, nem lehetett volna főzeneigazgatója a berlini Staatsopernek és – egyidejűleg – vezető karmestere a Chicago Symphony-nak. Ormándy is tavasszal-koraősszel vezényelt Budapesten a 30-as években, Doráti ugyanígy 1945 után.

1933 után „legközelebb” 1946. szeptember 5-én vezényelt Doráti Budapesten. Egy évvel korábban meglátogatta családját-szeretteit. Még látta „lyukasan” a Zeneakadémia Nagytermének mennyezetét; eltévedt akna ütötte a nézőtér első jobboldali kis csillárja közelében. 46-ra már bestoppolták a rést, hanem a pusztavakolatra jóval később került rá a díszítés. Hallottam ezt a hangversenyt, az orgonauulás második sorából. Ekkor mutatkoztam be a Székesfővárosi Zenekar jövöltábjából a III. Leonóra-nyitányának, a Haffner-szimfóniának, Kodály Páva vari-

ációinak és – Menuhin révén – Bartók Hegedűversenyének. Ekkor láttam először karmestert szemből, figyeltem, mit csinál frakkban este (hogyan mit csinál ingujjban-pulóverben délelőtt, azt úgy két év múlva ismertem meg). Arra megbízhatóan emlékszem, hogy a Bartók műből semmit nem értettem meg, a Hegedűversennyel túlságosan korán találkoztam. Évtizedekkel később, Jemnitz Sándor kötetbe gyűjtött zenekritikáiból tudtam meg, hogy Doráti nem csupán a koncerten vezényelt fejből, a próbákat is partitúra nélkül irányította. (Lehetett ebben valami bizonyítási szándék: „lássátok zenészek, mire vittem”; mert amúgy nem tudom, mi értelme van fejben tárolni, hogy teszem a 3. Ziffer előtti nyolc ütem plusz Auftakt dallamával mi történnék.)

A tavasz, koranyár, meg az ősz minden évben Budapesten találta Doráti Antalt. A Székesfővárosiaknál, ritkábban a Filharmonikusoknál (A Rádiózenekar a stúdióban munkálkodott első éveiben, a nyilvános koncertéletben nem vett részt.). Az Operaházban Rózsalovagot hallottam vele és emlékezni vélek Csodálatos mandarinjára is. Lenyűgözött precizitása, technikai perfekciója, de a lelket valahogy nem markolta meg. Igaz, Klemperer, a budapesti lakos igen magasra tette a zenei mércét, nehéz volt azt elérni, vagy éppen felülmúlni.

Utoljára 1948 őszének legendás Bartók-fesztiválján hallottam. Azután majd két évtizednyi generálpauza. A vasfüggönnyet nem kívánta átlépni, gondolom, nem vették tőle éppen jónéven a hazai hivatalok, amit a disszidensekből verbuvált Philharmonia Hungaricáért tett. 1965-től ismét rendszeressé váltak koncertjei az ÁHZ-val, 1970-től a Rádiózenekarral is. Azonos néven jött egy másik karmester, éppoly virtuóza a zenekarnak, mint amilyennek megismertem, de karakterekben, emóciókban, zenei tartalmakban mérhetetlenül gazdagabb. Ma is hallani vélem élményszerű bécsi klasszikusait, Brahms és Mahler-értelmezéseit, feledhetetlen Bartók-, Kodály-interpretációit. Saját kompozícióiból egyszer sem vezényelt, bő terméséből, bevallom, alig ismerek valamit.

Elképesztő mennyiségű hanglemezt készített a 30-as évek végétől. Eleinte

főleg baletzenéket. Még 78-as fordulat számú normál-lemezre dirigálta dallasi zenekarával, a helyi kórossal, Carelli Gábor szólójával a Psalmus Hungaricust – magyarul! Gyanítom, ez a mű első felvétele. Mikrolemezen prezentálta a Philharmonia Hungaricával Haydn 104 szimfóniáját. Részt vett a magyar Bartók-összkiadásban.

Személyes ismeretségünket a hanglemeznek köszönhetem. A 70-es években rögzítette korongra Kodály valamennyi zenekaros kompozícióját, közöttük a Régi magyar katonadalok című népdalrondót, a Marosszéki meg a Galántai táncok 1917-ben keletkezett előképét. Ezt egyszer adták elő, Bécsben, 1918 januárjában. Doráti erről érthető mód nem tudott és ősbemutatónak vélte hangfelvételét. Leveleztünk ez ügyben, aztán egyszer csak felhívott, amikor Gordonkaversenyének budapesti bemutatójára hazajött. Starker Jánosnak írta, ő játszotta nálunk is, Charles Bruck Párizsban működött erdélyi magyar karmester vezényletével. Akkor találkoztunk egy próbán, utána telefonált, valahányszor Budapesten koncertezett.

Rendkívüli embert ismertem meg benne, igazi humanistát. Élvezetes beszélgetéseket folytattunk magyarul, olykor németül, hogy felesége, a pianista Ilse von Alpenheim is értse. Jó ember volt, jótékonyak is mondhatnám, de az direkt sértőnek számítana. Doráti csendben adott, segített sokaknak, nem tekintette ezt önreklám terepének, PR-fogásnak. Senki nem tudná összeállítani azok névsorát, akiket teljesen önzetlenül és hivalkodásmentesen így vagy úgy támogatott.

Amerikai-svájci – kettős – állampolgár volt, de magyar honpolgár. Büszke volt a 75. születésnapján átadott kormánykitüntetésre, a Zeneakadémia tiszteletbeli tanári címére, a Bartók-Pásztory-díjra, amelyet alapítványi formában nyomban szét is osztott magyar muzikusok között. Bernben halt meg 1988. november 14-én. Ravatalánál Kovács László, a Miskolci Szimfonikusok karmestere képviselte önmagát, s egyszemélyben a Magyar Népköztársaságot. Svájci Nagykövetségünknek csupán részvétáviratra futotta.

Breuer János